

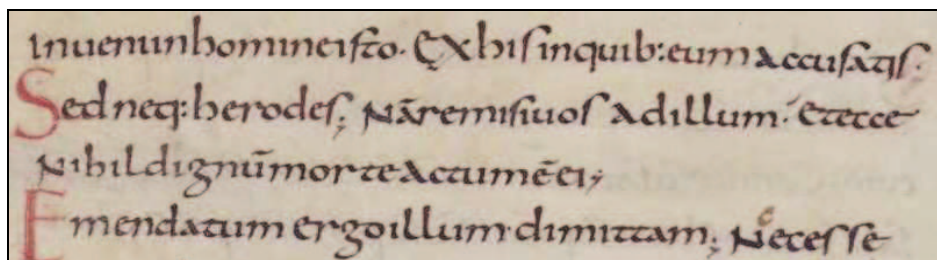
Írástípus és helyesírás 16. századi misszilisekben

1. Bevezetés. – Dolgozatomban az írástípus és a helyesírás összefüggéseit vizsgálom néhány – eddig kiadatlan – 16. századi magyar nyelvű levél szövegében. A 16. századból fennmaradt szövegek írástípusai különböznek egymástól funkciójuk és eredetük szerint. Ezek szerint beszélhetünk egyrészt könyvirásról, és gyakorlati vagy használati írásról, másrészt ezek gótikus és humanista változatáról.

2. Gót írás. – A gót(ikus) jelzőt itáliai humanisták használták először a 15. században – a „barbár” szinonimájaként – a kortárs írásokra, hogy megkülönböztessék őket a *littera antiqua* névezett karoling minuszkulától¹ (BISCHOFF 1990: 129, JAKÓ–MANOLESCU 1987: 160), amire olykor helyesebb egyszerűen minuszkulaként hivatkozni, pl. a Halotti beszéd esetében 12. századi minuszkulaként.

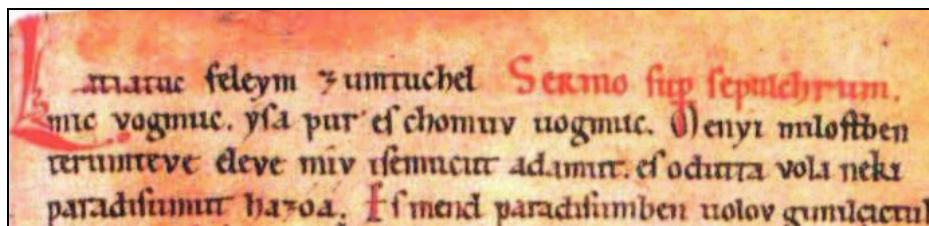
1. ábra

Karoling Evangélium, 9.század (British Library MS11848 Fol160r)

2. ábra

Halotti beszéd, Pray-kódex, 12.sz. (OSZK MNy 1.)

¹ Mai olasz paleográfusok a gót írást *littera moderna* né is nevezik, szembeállítva a *littera antiqua*val (DEROLEZ 2003: 72. 3. lábjegyzet).

Ezt a negatív meghatározást követi a mai paleográfia is: gót írásnak nevezi az összes késő középkori írást, amely nem humanista (DEROLEZ 2003: 10). A gótikus írás őse valóban a karoling minuszkula. Átalakulásának története valószínűleg Angliában kezdődött a 11. században, és az új írás jegyei az angol uralom alatt álló Normandián át terjedtek el Belgiumban és Észak-Franciaországban, majd különböző változatai a párizsi egyetem íráshasználata révén váltak népszerűvé egész Európában (BISCHOFF: 1990: 127, JAKÓ–MANOLESCU 1987: 161, DEROLEZ 2003: 47-71²). A gótikus írás kezdettől fogva igen változatos: Itáliában kerekesebb, mint másutt, német területen szögletesebb, Angliában a betűk magasabbak és keskenyebbek, Franciaországban az angolhoz hasonló az írás, de nehezkesebb és kerekesebb stb. (DEROLEZ 2003: 71). A „szabályos” gótikus könyvírás (*textura* vagy *textualis*) első példáit DEROLEZ a 13. századból hozza (DEROLEZ 2003: pl. 18).

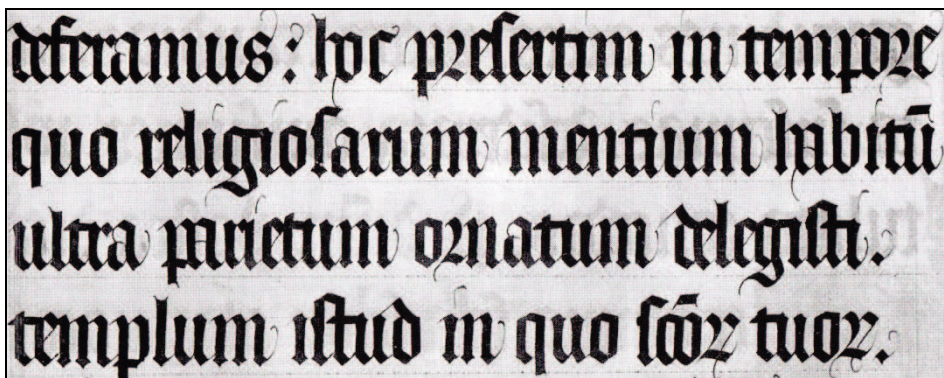
3. ábra

Rotunda, Itália, 1488 (DEROLEZ 2003: Pl. 74)

4. ábra

Gótikus könyvírás (*textualis*), Franciaország, 1302 (DEROLEZ 2003: Pl. 26)

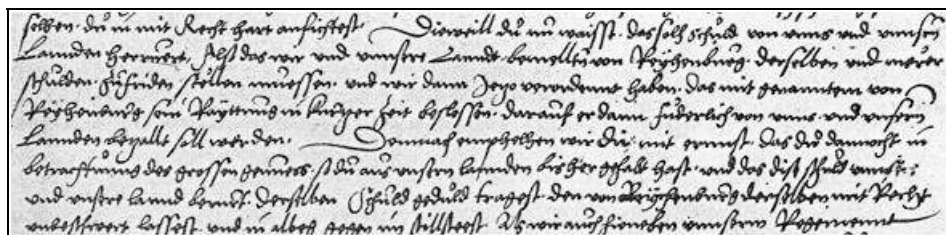
² A karoling örökségről és a praegothicának nevezett írásról.

3. Kurzív gót írás. – A kurzív megjelölés szó szerint, azaz technikailag arra az írástípusra vonatkozik, amelynél a végrehajtás gyorsasága fontos (maga a név is a latin *currere* 'fut, folyik' igéből származik). Ebből adódik, hogy az így jelölt írás elsősorban informális szövegekre jellemző; nevezik még kurrensnek is – ami szintén a *currere* ige származéka (DEROLEZ 2003: 125). HAJNAL ISTVÁN egyszerűen folyóírásnak hívja (HAJNAL 2008: 45-71)³, JAKÓ ZSIGMOND viszont a gótikus íráskorszak összes kurzív írását a *n o t u l a* összefoglaló név alá sorolja (JAKÓ–MANOLESCU 1987: 162-164). (A nevezéktan egyetlenségeire ennyi példa éppen elég.)

Más értelemben kurzívnak nevezik azt az írást, amely ebből a „gyakorlati kurzívból” származik, de a gyors írásjegyeket formálisabb jegyek váltják fel benne, és akár használati írás, akár könyvírás gyanánt is használatos. Ennek neve *cursiva* (DEROLEZ 2003: 125). A cursivának nevezett könyvírások és oklevélírások a szó technikai értelmében nem feltétlenül kurzívák, azaz általában nem lehet folyóírásnak nevezni őket. A folyóírás képzetéhez legközelebb a *cursiva currens* áll, legtávolabb pedig a *cursiva libraria (formata)*.

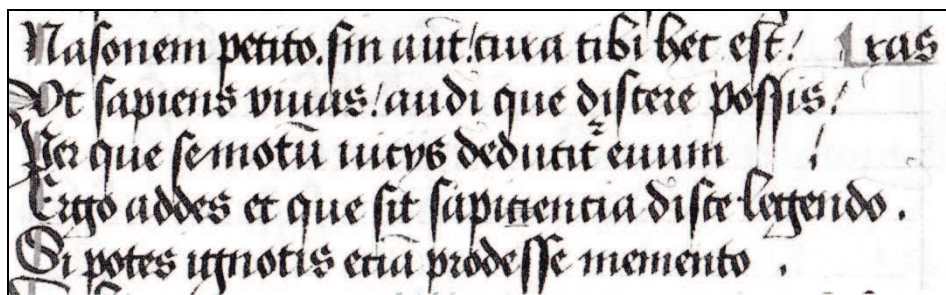
5. ábra

Gótikus *cursiva currens*, I. Miksa német-római császár levele, 1513
(STEFFENS 1903: Pl. 118)

6. ábra

Gótikus *cursiva formata*, I. Miksa német-római császár iskolás könyve, 1466
(DEROLEZ 2003: Pl. 111)

³ Avagy a fordító így fordította a francia kifejezést.

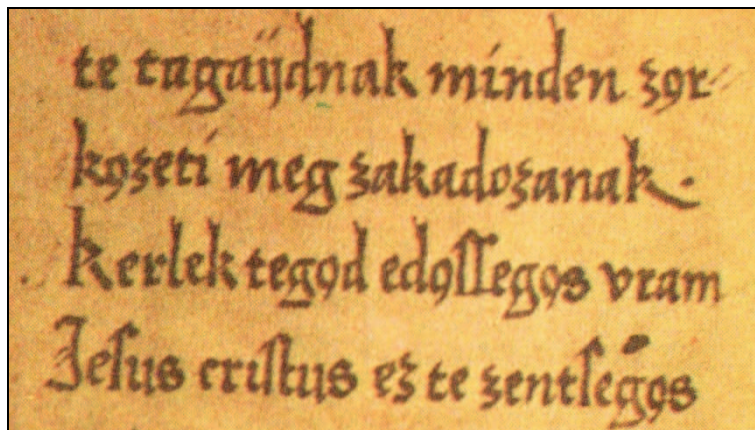
A gótikus írások esetében tehát a könyvírás betűtagonkénti írástechnikájától, ahol még a gyakorlott író is könnyen elveszíti az ellenőrzést a mondatok értelme fölött, olyan sok kis részből kell összerakni a betűket (HAJNAL 2008: 58), a 16. századi gyors írásokig, ahol – hasonlóan napjaink kapkodó egyéni folyóírásához – már nem mindig választják szét a betűelemeket, elkenik a betűalakokat, és a szavakat gyakran egy vonásból rajzolják (HAJNAL 2008: 68), igen széles a skála.

A formális könyvírások és a velük párhuzamosan használt lazább, mindennapi használatú írások, úgy tűnik, folyamatos kölcsönhatásban álltak egymással (BISCHOFF 1990: 51-53). DEROLEZ szerint az írás története leírható egyfajta változásként, amelyet egyfelől a kurzivitás növekedése, másfelől a konszolidálódás és a kalligrafikus törekvések jellemeznek (DEROLEZ 2003: 5).

4. B a s t a r d a . – A kurzív írás és a könyvírás közötti rést a b a s t a r d a hidalja át, amely mintegy ötvözi a két típus jegyeit (BISCHOFF 1990: 142, MADAS 2001: 19 sk, JAKÓ – MANOLESCU 1987: 164)⁴. A bastarda Európa-szerte főleg a nem latin (azaz nemzeti) nyelvű szövegek jellemző betűtípusa (BISCHOFF 1990: 136 skk). Számos változata alakult ki, amelyek leginkább kialakulásuk módját tekintve hasonlítanak egymásra. Magyarországon szinte az összes magyar nyelvű kódex bastardával (ill. annak valamilyen változatával) íródott (MADAS 2001: 21).

7. ábra

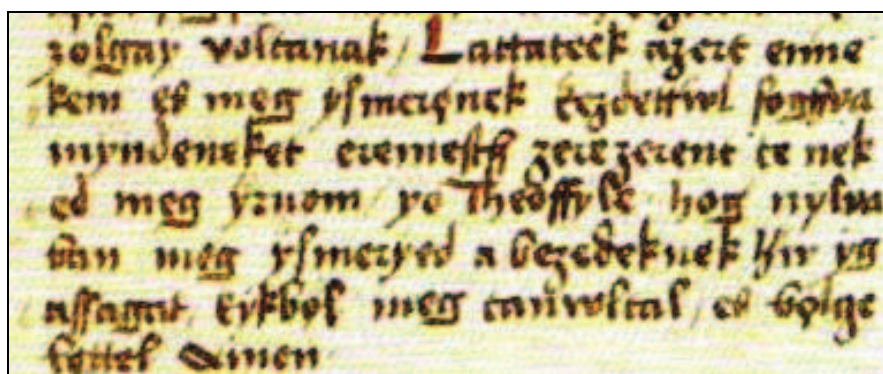
Bastarda, Kriza-kódex 1532 (ABAFFY 1988: 18)

⁴ A bastarda a magyar kereszttségben a barátgót nevet kapta, de ezt a mai szakirodalomban már nem használják. „A vallásos tartalmú műveket nyugaton is, nálunk is a kézirat-kor végéig barátgót betűkkel írták. A XV. századi és a XVI. század eleji magyar nyelvű könyvek mind e középkori köntösben maradtak ránk” (FITZ 1959).

8. ábra

Bastarda, Jordánszky-kódex, 1516-19 (KÓDEXEK: XXXIII. tábla)

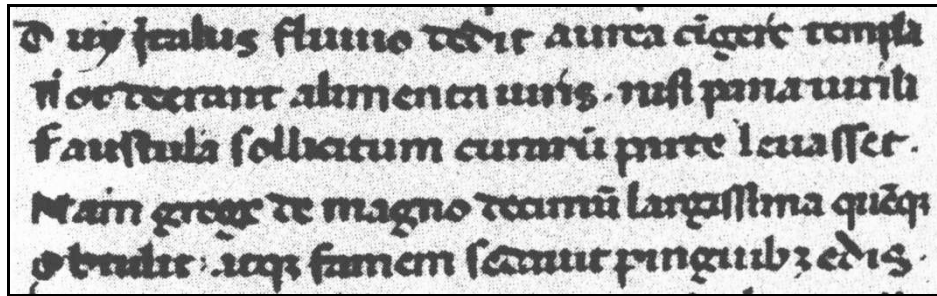

Németországban a 15. század első felétől kezdve az itáliai egyetemekről hazatérő diákok elterjesztették az új, humanista írást, illetve annak egy gótikus jegyekkel kevert változatát, kiszorítva az addig népszerű bastardát. A német nyomtatványok század végi differenciálódása során azonban ez a gotico-antiqua kiszorult a használatból: a latin szövegeket rotundával, a német szöveget bastardával szedték. A bastarda lett az alapja a később német írásnak nevezett *schwabachernek*, amelynek különféle változatai német nyelvterületeken egészen a 20. századig használatosak voltak. Az antikva pedig csak a reformáció irodalmával terjedt (BISCHOFF 1990: 149).

5. Humanista írás. – A humanista írás története a 14. századi Itáliában kezdődik. Maga a „humanista” szó a latin *studia humanitatis* kifejezésből származik, és valószínűleg az olasz egyetemek diákzsargonjában született: az új, humán tudományok professzorait nevezték így, hogy megkülönböztessék őket a régibb tudományok tanítóitól, a legistáktól, juristáktól és canonistáktól (KRISTELLER 1979: 15 skk). B. L. ULLMAN meglátása szerint az új írástípus elterjedését nagyban elősegítette a 14. századi Firenze két meghatározó személyiségének, Francesco Petrarcanak és Coluccio Salutatinak időskori látásproblémája (ULLMAN 1960: 15). Fennmaradt leveleikben több helyen panaszkodnak a nehezen olvasható kortárs írásra, illetve értekeznek a szép antik betűkről (értve ezen a karoling minuszskulát), és idézik Priscianust, aki a *littera* ’betű’ etimológiáját a *legitera* ’olvasható’ szóban találja meg (ULLMAN 1960: 13-15). Egyébként maga Petrarca és Salutati is az Itáliában honos gótikus írással, a rotundával írtak.

9. ábra

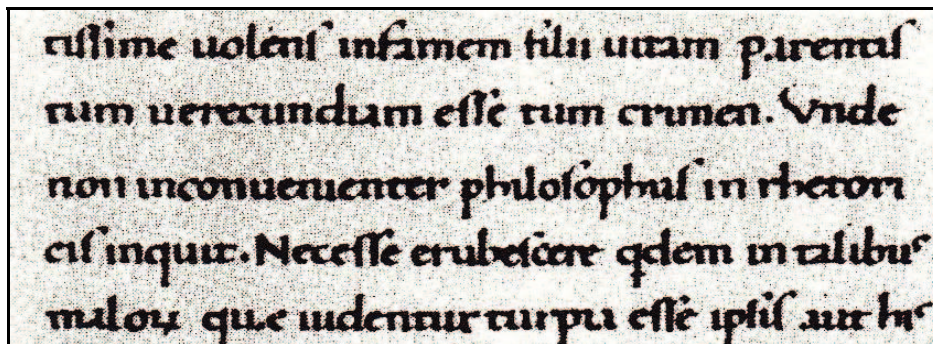
Rotunda, Pertarca kézírása (ULLMAN 1960: Pl. 4)

Alittera antiqua mintájára megalkotott humanista könyvírás első változata Poggio Bracciolini műve (ULLMAN 1960: 21-57, BISCHOFF 1990: 145-147, JAKÓ-MANOLESCU 1987: 176).

10. ábra

Humanista könyvírás (antikva), Poggio kézírása, 1402 (ULLMAN 1960: Pl. 13)

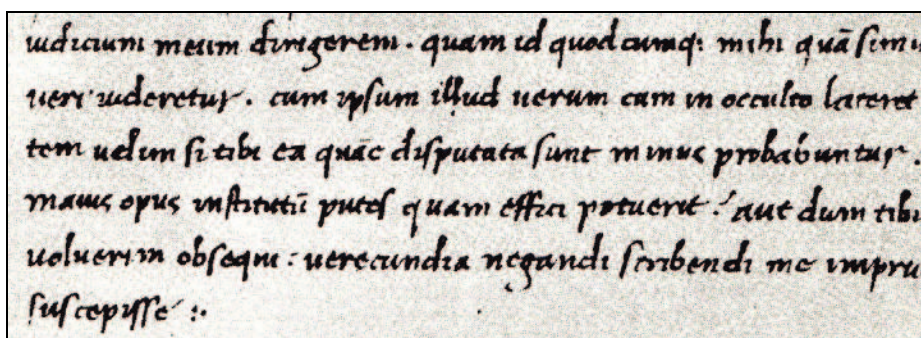

A karoling minuszkulának nem volt kurzív változata, ezért a humanista kurzívát nem lehetett imitatio útján kialakítani. A cursiva humanistica Poggio közeli barátja, Niccolò Niccoli „találmánya” (ULLMAN 1960: 59-77, BISCHOFF 1990: 147).

11. ábra

Humanista kurzíva (italica), Niccoli kézírása, 1423 (ULLMAN 1960: 29)

Mindketten Salutati pártfogoltjai és tanítványai voltak. A ma általánosan használt betűtípus álló (antikva) betűi Poggio írásából, dőlt (italica) betűi pedig Niccoli írásából eredeztethetők, a 15–16. század fordulóján működött Aldo Manuzio nyomdász tevékenységének köszönhetően (ULLMAN 1960: 77, BISCHOFF 1990: 236).

6. Misszilisek. – A 16. század első fele a magyar nyelvű kézírásos könyvek fénykora. Ugyanebből az időszakból származnak az első magyar nyelvű misszilis levelek is.

MADAS EDIT, áttekintve a HEGEDÜS–PAPP-féle levélgyűjteményt, megállapítja, hogy a *cursiva humanistica* kizárólag a latin nyelvű levelek írására szolgált, a magyar nyelvű levelek írása a gótikus alapú, de erősen individualizálódott *cursiva currens*, illetve néhány gyakorlatlan levelező esetében a *bastarda* volt. Egyetlen kivétel Thurzó Elek 1533-ban kelt levele, amely egyenletes humanista kurzív írás (MADAS 2001: 22).

Az íráshasználat – tehát hogy a levélíró milyen írástípust használ –, alapvetően a levélíró személyétől függ (hol és milyen írással tanult írni), illetve függ a levél szövegétől is, pl. hogy latin vagy magyar nyelvű. Az írás kidolgozottsága (akárcsak nyelvi megformáltsága) nemcsak a levélíró írástudásától, hanem a levél jellegétől is függ (hivatalos, személyes, baráti stb., éppúgy mint ma). Miután az írástudás ekkoriban (és még sokáig, lásd TÓTH 1996) csak kevesek kiváltsága volt, a levelek többségét nyilván hivatásosok, azaz deákok írták (tollba mondásra), akik azonban zömmel nem egyetemet, hanem csak városi vagy káptalani iskolát végeztek⁵.

A 16. századi misszilisek helyesírásával kapcsolatban elfogadott álláspont, hogy „nemcsak a korszakra jellemző általános ingadozásokat mutatják, hanem ezeket még jobban is, mint más emléktípusok. Sok a párhuzam a kódexekben tapaszt-

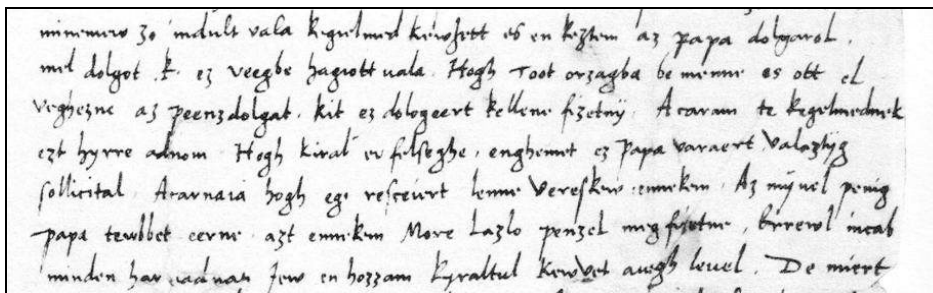
⁵ A 16. század közepén litteratusnak, ill. deáknak azokat nevezték, akik hazai iskolát végeztek, tekintet nélkül arra, hogy milyen pályát – prédikatori, hivatalnoki, iskolamesteri vagy írnoki – választottak (KLANICZAY 1985: 84). Sőt literátusnak neveztek olyat is, aki egyáltalán nem is volt deák, csak tehetősebb (írástudó?) jobbágy (SZABÓ 1969: 81-82).

talható jelenségekkel, de bizonyos vonatkozásokban a misszilisek még kiforratlanabb eljárásokat alkalmaznak" (KOROMPAY 2003: 582). Ez nyilván adódik abból, hogy a „16. századi misszilisek” összefoglaló néven említett szövegegyüttes meglehetősen heterogén. A szövegek rövidek – egy kódexhez képest feltétlenül –, műfajuk sokféle – a hivatalostól a panaszoson át a szerelmesig – a levélírók írástudása pedig ugyancsak változatos. Ez a korpusz problémája. De ha akadtak is olyan írástudók, akik komolyan vették az orthographia tudományát, ők sem követhettek általánosan elfogadott normát, lévén, hogy ilyen akkoriban nem volt. „Mit csinált ilyenkor az iskolamester?” – teszi fel KOROMPAY KLÁRA a kérdést, miután megállapítja, hogy az 1520-as évek végétől 1550-ig – az addig használtakon kívül – legalább négy új helyesírási rendszer terjedt el nyomtatásban (KOROMPAY 2006: 208).

7. Négy magyar nyelvű levél bemutatása. – Az alábbiakban négy magyar nyelvű levél írásán keresztül mutatom be a kor (a 16. század közepe) jellegzetes írásszokásának néhány jellegzetességét. A levelek egyikét, a fentebb említett Thurzó-levelet hasonmással kiadta HEGEDŰS ATTILA és PAPP LAJOS (HEGEDŰS–PAPP 122. levél, 277–280). A másik három levél a nagyszombati levéltárból származik, közülük Zalay Orsolya levelét (2. példa), ill. a vecsei bíró levelét (4/2. példa)⁶ 1840-ben kiadta Döbrentei Gábor (RMNY II/2), A sellyei levél (4/1. példa) és Baráty Fábían levele (3. példa) egyelőre kiadatlan. A négy magyar nyelvű levél mellé referenciaként bemutatom I. Miksa német-római császár két levelét, melyeket Franz Steffens hoz fel példának paleográfiai kézikönyvében (STEFFENS 1903: 118).

12. ábra

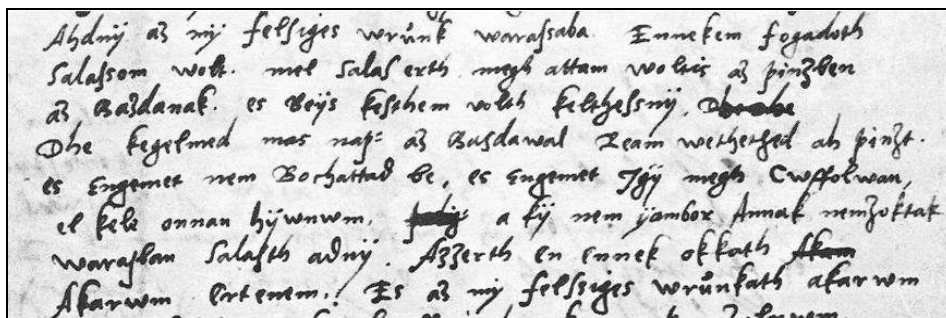
1. példa. Thurzó Elek levele Batthyány Ferenchez, Pozsony, 1533.

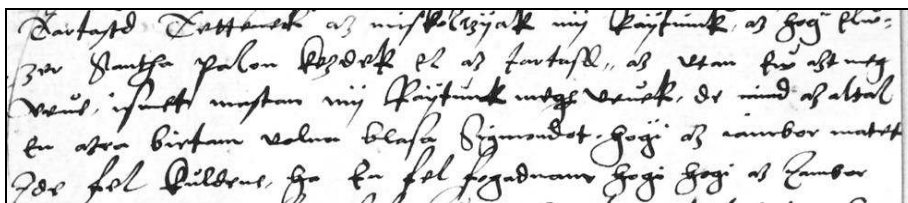
⁶ A negyedik példában két levél szerepel, ezeket két egymást követő napon írta ugyanaz az ember (írónoki munkát végző deák) Vágsellyén, ill. Vágvecsén.

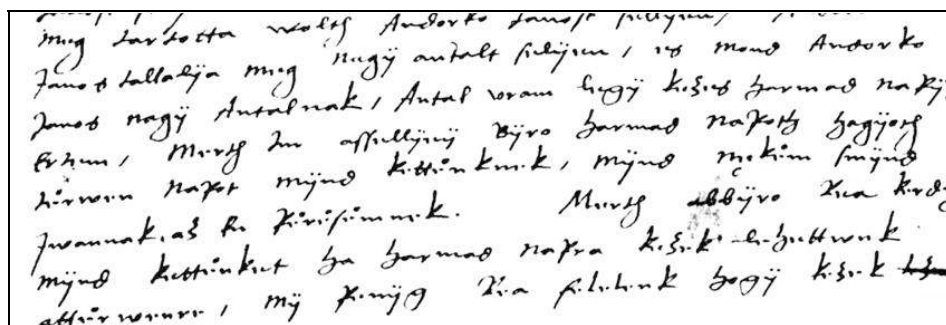
2. példa. Zalay Orsolya levele a nagyszombati bíróhoz, Bolondóc, 1545

3. példa. Baráti Fábíán Wolffgang Maar nagyszombati bíróhoz, Várad, 1548.

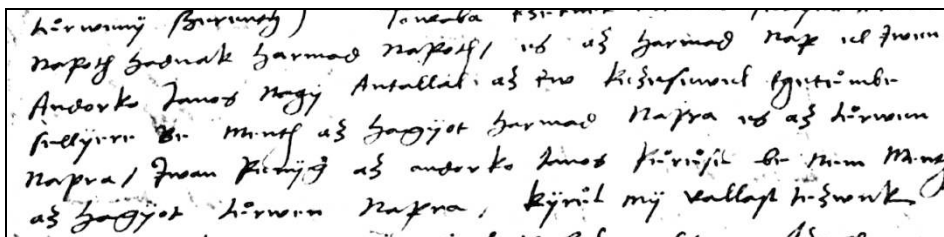

4/1. példa. A sellyei bíró és az esküdtek a nagyszombati bíróhoz, Sellye, 1550.

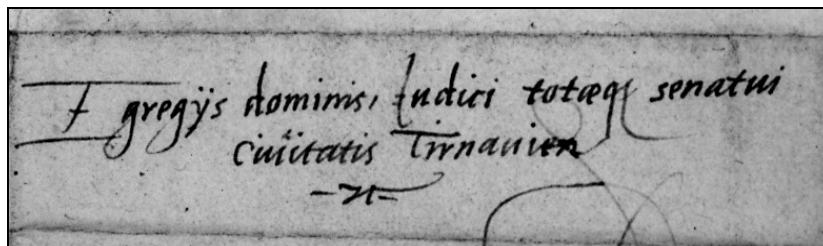
16. ábra

4/2. példa. A vecsei bíró és az esküdtek a nagyszombati bíróhoz, Vecse, 1550.

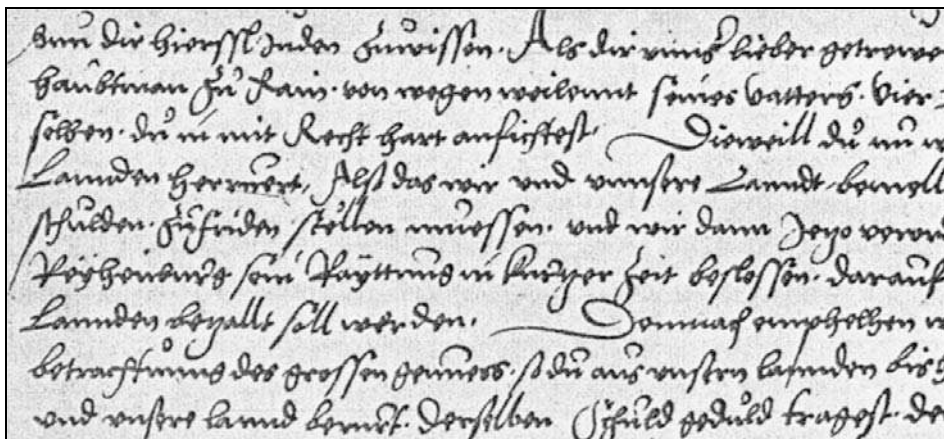
17. ábra

4/3. példa. A vecsei bíró és az esküdtek a nagyszombati bíróhoz (címzés), Vecse, 1550.

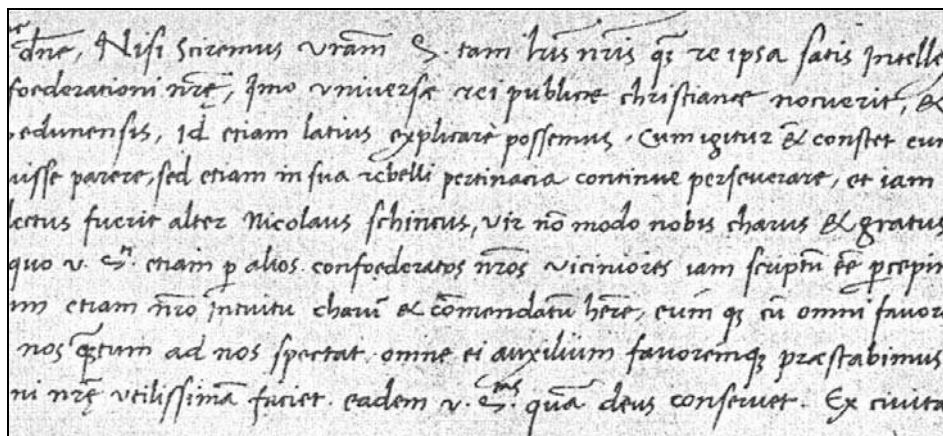
18. ábra

5. példa. I. Miksa német-római császár német nyelvű levele 1513.

19. ábra

6. példa. I. Miksa német-római császár latin nyelvű levele 1496.

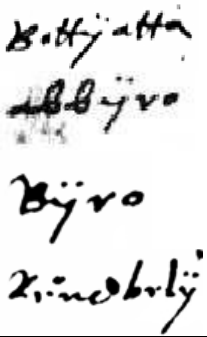

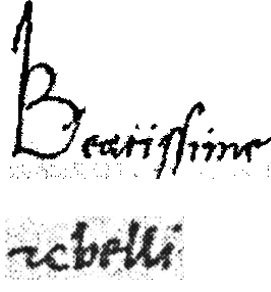
A következő táblázatokban egymás mellé rendezve összehasonlíthatóak az egyes példákban szereplő betűváltozatok. A táblázatok összeállításánál azokat a betűket választottam ki, amelyeknél elég szembetűnőek az írástípus különbségei.

1. táblázat

B-b

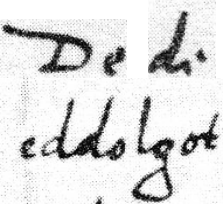
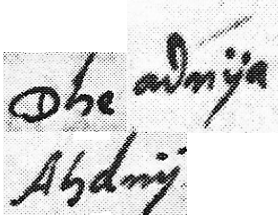
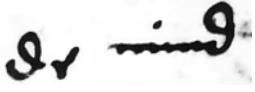
1.	2.	3.
Botsassam, zewmbe, bekeseegel, Bekeseeg	Bochattad, nagysombbathba	Iambor, iambor, Blasa, blasa, birtam

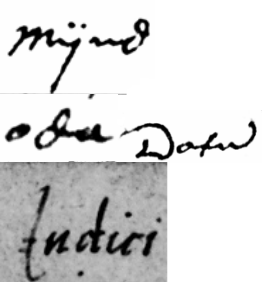
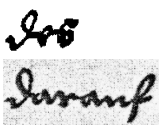
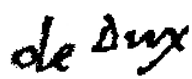

4.	5.	6.
		
Bottyatta, abbyro, Byro, Rēndbely	berurt, haben	Beatissime, rebelli

A nagybetűket illetően nincs sok különbség a példák között, a ma is használt nagy *B*-t láthatjuk. A kisbetűkből kétfélét figyelhetünk meg: a kurzív, felül hurkolt betűt, amely a ma is használt írott *b*-re hasonlít, ill. a minuszkula betűt, amely a mai nyomtatott kisbetűt formázza. Ez a textuális *b* azonban a humanista kurzív sajátja, az általam áttekintett humanista kurzív írásokban mindenhol ezt használják. A 2. és 4. példában mindkét betűfajtát használják, a 3. és 5. példa csak a kurzív betűt hozza, az 1. és 6. példa csakis a minuszkulát mutatja.

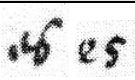

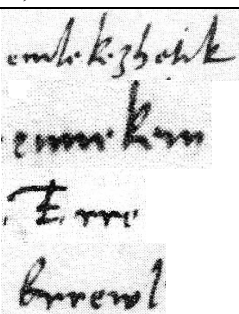
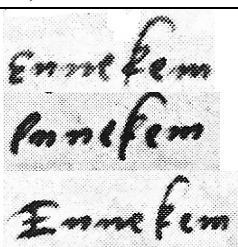
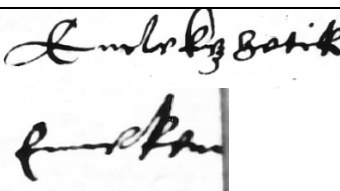
2. táblázat
D-d

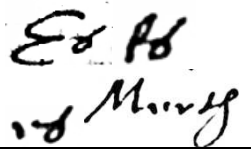
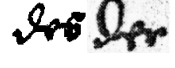

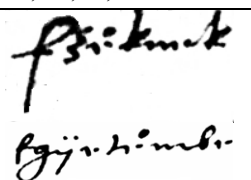
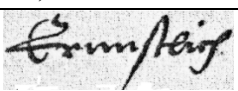
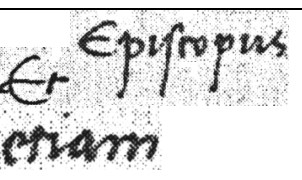
1.	2.	3.
		
De, de, eddolgot	Dhe, adnya, Ahdny	de, mind

4.	5.	6.
		
die, oda Datum, Judici	des, darauf	de, Dux

Többé-kevésbé hasonló a helyzet, mint a *b* betű esetében, mind a betűformákat, mind a megoszlást tekintve. A 4. példában látható egyenes szárú *d* kizárólag a latin nyelvű címzésben fordul elő, melynek írástípusa erősen eltér a levél főszövegétől. Látható, hogy amíg a hurkolt szárú *d*-t minden példában egyetlen vonással rajzolták meg, addig az egyenes szárú betű inkább két vonásból áll. A mai írott kis *d* betűben a minuszcula él tovább, nem a hurkolt szárú (gótikus) változat, szemben a *b*-vel (lásd fentebb).

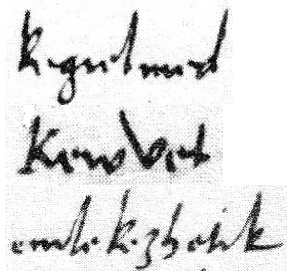
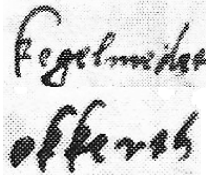

3. táblázat
E-e

1.	2.	3.
		
es, es	Es, es	es
		
emlekezhetik, ennekem, Erre, errewl	Ennekem, ennekem	emlekezhetik, ennekem

4.	5.	6.
		
<i>Es, Es, es, Mert</i>	<i>des, der</i>	<i>sed</i>
		
<i>Ezeknek, Egyetembe</i>	<i>Ernstlich</i>	<i>Et, Episcopus, etiam</i>

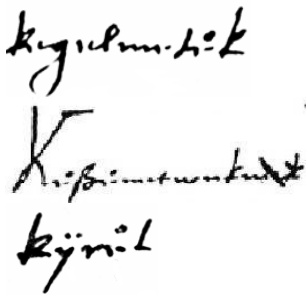

A legváltozatosabb betű: szó elején, közben és végén más-más alakban jelenik meg, több notabilior⁷ alakja is van: ilyen az 1. példában az *Errewl* szókezdője, a 4. példában az *Ezéknek* szókezdője, a 3. és 5. példában majuszkula alakú betű nincs is, csak ilyen kis-nagybetű. A 6. példában következetesen csak kétféle e betű látható, melyek minden helyzetben azonos alakúak. Megjegyzendő az 1. és 4. példában látható, kifejezetten a gótikus kurzív írásokra jellemző két külön vonásból álló kis *e*.

4. táblázat
K-k

1.	2.	3.
		
<i>kegelmed, kewvet, emlekezhetik</i>	<i>kegelmedet, okkerth</i>	<i>kezdek, kwzet</i>

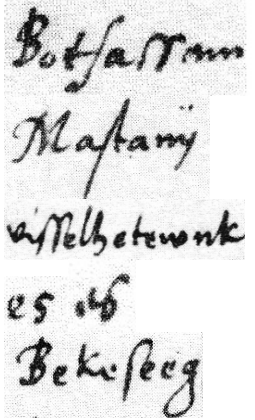
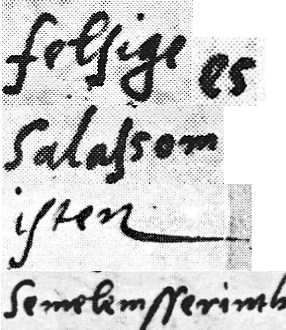
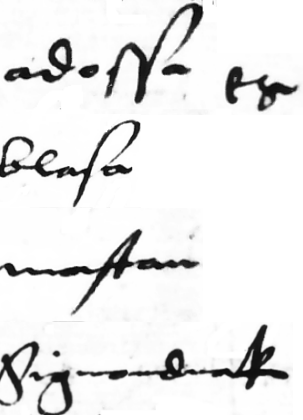
⁷ A gótikus kurzív írásokban megfigyelhető, hogy egyes betűk szókezdő helyzetben igen gyakran, vagy akár kizárólag majuszkula alakjukkal szerepelnek, ill. ha a szókezdő betű alakilag nem is majuszkula, nagyságával kiemelkedik a sorból, és más alakjában is eltérhet. Ezt a se nagy-, se kisbetűt (vagy kis-nagybetűt) littera notabiliornak nevezik (DEROLEZ 2003: 128), és a betűhű átírásnál olykor gondot jelenthet.

4.	5.
	
kegelmeték, keßenetwnknek, kyrél	kayser

Majuszkula alakú *K* csak az 1. és a 4. példában látható. Ezek a példák a kis *k* betűikben is hasonlítanak, ráadásul mindkettő *ke* ligatúrát is használ. A betű szára egyenes, és a hurkot, ill. a lábat külön vonással rajzolják. A 2. példában jellegzetes bastarda *k* látható, rövid, az alapvonaltól távol eső, szinte vízszintes lábbal (MADAS 2001: 20). Leginkább ismét a 3. és 5. betűi hasonlítanak egymásra: mindkettőben egyetlen vonással lendületesen megrajzolt *k*-t láthatunk. A latin nyelvű humanista 6. példában nem szerepel *k*.

5. táblázat
S-s

1.	2.	3.
		
Botsassam, Mastany, visselhetewnk, es, es, Bekeseeg	felsige, es, salassom, isten, semelemsserinth	adossa, es, blasa, isten, mastan, sigmondnak

4.	5.	6.
<i>es, Janost, assellyey, balason, szwksegenek,</i>	<i>waisst, selben, seines, des, tragest</i>	<i>sed, ipse, Beatissime, Episcopus, hostis</i>

Az *s* igen változatos megjelenésű betű, amely ráadásul gyakran alkot ligatúrát is. A gótikus írásmódra jellemző szó elején és különösen szó végén a szigma használata, ilyet látni az 1. példában (*es*), a 3. példában (*es*, *sigmondnak*), a 4. példában (*es*) és az 5. példában (*seines*, *des*). A gótikus kurzív írásokban az egyenes szárú *s* használata a szó elején ritkább (de lásd 5: *seines*, *selben*). A hosszú szárú (alpvonal alá nyúló) *s*-ből kétfélet találunk a példákban: az alul balra görbülőt (1: *Botsassam*, 2: *isten*), ill. az egyenes szárút (1: *Bekeseeg*, 3: *Blasa* stb.). Általában jellemző a *st* ligatúra, a 2. példa *isten* alakja különlegesnek nevezhető, mivel kerüli a *st* ligatúrába vonását. A 4. példa ezen felül a *ß* ligatúrát is használja (noha nem mindig, lásd *szwksegenek*). A mai írott *s*-t mutatja a 6. példa, ebben egyedül áll (*Episcopus*, *hostis*). Az 1. 2., ill. 6. példában a minuszcula *s* is feltűnik.

Az egyes példákat elsősorban abból a szempontból vizsgálom, hogy mennyire egységesek a betűhasználatban, betűhasználaton értve az egyes hangok bizonyos betűkkel való jelölését. A császári kancellária két levelét (5. és 6. példa) fegyelmezett, egyenletes írással írták, ahogyan az illik a magas helyhez. Az írásképe rendezettségét és egységességét tekintve nem marad el tőlük Baráty Fábián levele (3. példa), amelynek írása meglehetősen hasonlóságot mutat az 5. példában szereplő császári levéllel.

8. A hangjelölés. – Vizsgálatakor az egyes hangokat nem fonetikai jelekkel jelölöm, hanem a mai helyesírás hangjelölése szerint. A levelekben ugyanis főleg a kiejtés elve érvényesül, és sok esetben nem vagyok biztos benne, hogy az adott hangokat a levélírók hogyan ejtették (ez egy önálló doktori téma lehetne), ezért egyszerűbb a mai köznyelvi párhuzamos alakot megadni.

6. táblázat
A betűhasználat

	THURZÓ	ZALAY	BARÁTY	SELLYE
a	a: <i>Baratom, aggia, acarnaia</i>	a: <i>wala, Akarna</i> ah: <i>ah wagy, ah (pinzt)</i> aha: <i>Cahak</i>	a: <i>maradyon, tarcia</i>	a: <i>Ayanlasat, antal, Antal</i>
á	a: <i>mongiak, tsazarral</i>	a: <i>ynkab, Arwaya, halalya</i> ah: <i>ahdny, salahst</i> aya: <i>sayandek</i>		a: <i>Ayanlasat, polgar tarsi</i>
c	c: <i>sollicital, condicioccal</i>		c: <i>Circumspecte, Judicj</i> cz: <i>miskolc zŷák</i>	c: <i>felicissime</i>
cc	cz: <i>teczzik</i>			
cs	ts: <i>zetsy, tsazarral</i>	ch: <i>Bochassad</i> c: <i>cwffolwan, cak, cahak</i> cz: <i>hassaczkat</i> cy: <i>hyelencyen</i> chy: <i>tarchyon</i>	ci: <i>Cielekednem, ciak, tarcia</i>	cz: <i>kapwczynak, akapwczy</i>
ccs		dss: <i>baradssagal</i>		
e/ĕ ⁸		e: <i>wetheted</i> i: <i>sim</i>	e: <i>Cielekednem</i> ĕ: <i>tetetnĕ</i>	e: <i>kezes</i>
é/ē ⁹	e: <i>en, veghezne, penzel</i> ee: <i>veeghbe, peenz, bekeseegel</i>	e: <i>Ennekem, semelem, ertenem</i>	ĕ: <i>mathĕt</i> e: <i>ennekem, penzet</i> ie: <i>tegiekie</i> (‘tegyek-é’)	ĕ: <i>ĕs, kerdeĕ nekĕm</i> e: <i>kezesewel, En, legy</i>
gy	g: <i>kegelmed, legen</i> gh: <i>hogh, auagh</i> gi: <i>mongiak, hagiott</i> g: <i>eg, hog</i>	g: <i>kegelmed, legenek</i> g: <i>awaġ, leġenek</i> gi: <i>egieb, wagiok</i> gy: <i>wagy, wegyn</i>	gi: <i>hogi, mongia, Jgi</i> gi: <i>hogi</i> g: <i>hog</i> g: <i>Ig</i>	gy: <i>Egy, Egyeb, Egyetĕmbe, Hogy, Nagy</i> g: <i>Nag, kegelemetĕk</i>
ggy	ggi: <i>aggia</i>	gy: <i>twlgya, Tŷgya, nehagyon</i>	dy: <i>maradyon</i> gi: <i>fogagiam</i>	
i	I: <i>Isten, Immar, i: fizetny, kik, incab, kilemben</i> y: <i>kyraltul, hyrre</i>	i: <i>kedig, isten</i> y: <i>ynkab, ynkab, yde, serynt, kynergethem</i>	J: <i>Jllyen, Jgi</i> i: <i>isthuantul</i> y: <i>fyzety, miskolczyak</i>	J: <i>Jgaz, Jllyen, Jmmar</i> y: <i>fyrfyaknakys</i> i: <i>dominis, tirnauiensis</i>

⁸ A nyílt és zárt e hangokat az írásban általában nem különböztették meg. Lehetséges, hogy Baráty-levél *tetetnĕ* (Jgazat) alakja, ahogy a *tegiekie* alak is, a zárt e jelölésére tett próbálkozás.

⁹ A nyílt/zárt megkülönböztetés a hosszú magánhangzók esetében sem jellemző.

	THURZÓ	ZALAY	BARÁTY	SELYE
í	i: <i>pinz, felsige</i>	J: <i>Jgy</i> i: <i>felssiges</i> y: <i>kyrwm</i>	J: <i>Jgi, Jrya</i> i: <i>migazual</i> y: <i>vezytek</i>	y: <i>βabadytotta,</i> <i>fyrfyaknakys,</i> <i>Byro, ym</i>
j	J: <i>Jew, Jewtt</i> i: <i>ielenteseet,</i> <i>acarnaia, Iriak</i> y: <i>wysagot.</i>	y: <i>yol, Arwaya</i> hy: <i>hywnwm,</i> <i>hyelencyen</i> i: <i>helthartoia</i>	J: <i>Jambor,</i> i: <i>iambor, napian</i> y: <i>Raytűnk,</i> <i>marhayokat</i>	J: <i>Janost, Jwth</i> y: <i>Ayanlasat,</i> <i>gazdayanakys,</i> <i>waydaknak</i>
k	k: <i>kyraltul, kik</i> c: <i>acaram, incab,</i> <i>dolgoc,</i> <i>Condicioknak</i>	k: <i>kyrwm,</i> <i>okkath,</i> <i>okkerth</i>	k: <i>kűuetkezik</i>	k: <i>kez, kyt</i>
kk	cc: <i>accoron</i> <i>condicioccal</i>			k: <i>akorys</i>
ly	l: <i>mel, kiral,</i> <i>kyraltul</i> í: <i>kyral'</i>	l: <i>helt,</i> <i>helthartoia,</i> <i>semelem</i>	l: <i>mihelt,</i> li: <i>Jllien¹⁰</i>	lly: <i>Jllyen¹⁰</i> ly: <i>Amely</i>
lly	lly: <i>titkollywk</i>	ly: <i>halalya</i>		lly: <i>sellyen</i> ly: <i>selyen, tallalya</i>
ny	n: <i>nyluan,</i> <i>remenlyk</i>	n: <i>nomorganwm</i>	n: <i>nylas, terwent</i>	n: <i>těrwen,</i> <i>twdomanth¹¹</i>
nny	nny: <i>Jspannyanak</i>	ny: <i>mynyayn</i>		nny: <i>těrwenyel</i>
ő ¹²	ew: <i>kewzet, kewvet,</i> <i>Jewtt</i> eu: <i>eunmagok</i> e: <i>keuetectewl</i>	e: <i>kelthesny,</i> <i>kezel</i> w: <i>kyrwm</i> o: <i>kyrom</i>	ŵ: <i>keűzet</i> <i>kűuetkezik</i> <i>Tűrwen</i> w: <i>Ezwwket</i> e: <i>terwent</i>	ê: <i>attěrwenre,</i> <i>Embêrêk</i> w: <i>Jwth</i> q: <i>totte</i>
ö	ev: <i>tiztelendev, ev</i> ew: <i>elsewk, Jew</i> <i>elewzer,</i> <i>Newzese</i>	ew: <i>ew</i> yw: <i>yw</i> w: <i>hywnwm</i> (ű~iű?)	eű: <i>eű</i> ű: <i>elűzer, felűlek,</i> <i>Jűne</i> e: <i>belele</i>	ew: <i>Ew</i> ê: <i>kettênket</i> <i>kettênknek</i>
s	s: <i>kesedelem, es</i> ss: <i>visselhetewn</i>	s: <i>salahst, sim</i> ss: <i>salassom,</i> <i>warassaba</i>	s: <i>santha, fogadast, es</i>	s: <i>Janos, senky,</i> <i>smynd</i>

¹⁰ Lehet *lly* is.¹¹ Lehet *n* is.¹² Az *ő/ö, ű/ű* hangok jelölését mutató táblázat a mai nyelvértékhez igazodik, de meg kell jegyezni, hogy a jelölésben előfordulhat eltérés, átfedés: pl. a *minemew* alak utalhat *minemű, minemő, sőt minémű* ejtészváltozatra is.

	THURZÓ	ZALAY	BARÁTY	SELLYE
ss	ss: <i>halogassa</i>		ss: <i>adossa,</i> <i>fyzessen</i> s: <i>adosa</i>	ss: <i>assellyey,</i> <i>keresse</i>
sz	z: <i>Kezenetem, zo,</i> <i>orzagba, zent</i> sc: <i>resceiert</i>	ss: <i>kessenetemet</i> z: <i>Zerelmes,</i> <i>panazolnwm</i> s: <i>nagysombbathba,</i> <i>kerestyensigh</i>	z: <i>zabo, vtolzor</i>	z: <i>kezek, lezwnk</i> ß: <i>Këßënetwnknek,</i> <i>ßerelmes</i> sz: <i>Egesz,</i> <i>szuksegenek,</i> <i>szeretë</i>
ty		tty: <i>attyamfyay</i> ty: <i>kerestyensigh</i> th: <i>hathatoth</i> gy: <i>nagysombbathba</i>		
tty	tti: <i>acarattia</i> tty: <i>halgattyok</i>	chy: <i>zolgalachyaerth</i>	ti: <i>mulattatia</i>	
u	u: <i>Thurzo, Judex,</i> <i>curie</i> v: <i>vtan</i> w: <i>wysagot</i>	w: <i>wrunknak</i> u: <i>wrunknak</i> ű: <i>wrűnkath</i>	v: <i>vtan, vramat</i> ű: <i>Raytűnk</i> u: <i>Circumspecte,</i> <i>Tudom</i>	w: <i>twdomanth,</i> <i>magwnk</i> v: <i>vtana, vram</i> ű: <i>Jűdici, senatűi</i>
ű	u: <i>kiraltul</i>	w: <i>Bwdosnwm,</i> <i>Cwffolwan</i>	u: <i>isthuantul</i> w: <i>mwlattatia</i>	w: <i>mwłwan, mwłt</i>
ű	ew: <i>nekewl</i>		ű: <i>kűldene,</i> <i>kűldet</i> ű: <i>nekűl</i>	w: <i>lezwnk,</i> <i>tezwnk,</i> <i>fwstëmën</i>
ű	ew: <i>keuetectewl,</i> <i>minemew,</i> <i>semminemew (õ?)</i>	y: <i>myjemy</i> w: <i>kegyelmethek thwl</i>		w: <i>New</i>
v	v: <i>vala, vagion</i> u: <i>nyluan, uetel,</i> <i>leuel</i>	w: <i>wala, arwawal</i> (h: <i>Tohaba</i>)	v: <i>vettek</i> w: <i>terwent</i> u: <i>kűuetkezik,</i> <i>migazual</i> ű: <i>veűe, veűek</i>	w: <i>mwłwan,</i> <i>kelwen, wolth</i> v: <i>valaky,</i> <i>varasnak,</i> <i>volth</i> u: <i>tirnaiensis</i>
z	z: <i>penznek,</i> <i>Mindazaltal</i>	z: <i>pinzben, Gazdanak</i> zz: <i>hazzat, Azzerth</i> s: <i>Gasdawal</i> ss: <i>hassaczkath,</i> <i>bysswm</i>	z: <i>aznak, eznek,</i>	z: <i>kezes,</i> <i>hazanal</i>
zs	s: <i>posont</i>	ss: <i>posswnba</i>	s: <i>Sigmondot</i>	

9. Helyesírás. – A helyesírást vizsgálva – általánosan elfogadott szabályok hiányában – pontos szabálykövetést semmiképpen sem kereshetünk, legfeljebb egyfajta következetességet próbálhatunk meg felfedezni. Nyelvi tudatosságra (nyelvtani műveltségre) utalhatnak a betűhasználat bizonyos jellegzetességei vagy szóelemző írásmód alkalmazása. Amikor egy fajta betűből több változat is rendelkezésre áll, észrevehető, hogy helyzettől függően használják őket. Pl. *v*-féle betűből három is rendelkezésre állt: *u-v-w*. A sellyei példában a *v* hang jelölése helyzettől függően szó belsejében általában *w* (*mwłwan*, *kelwen*, *Jwannak*, *towaba stb.*) – néhány esetben szó elején is *w* (*wolth*, *waydaknak*) – de szó elején általában *v* (*valaky*, *varasnak*, *volth*), szó belsejében pedig soha sem *v*. Az ugyanezekkel a betűkkel jelölt *u* hang esetében még inkább ez a helyzet: szó elején mindig *v* (*vtanna*, *vram*, *vraynknak stb.*), szó belsejében mindig *w* (*mwłwan*, *mwlt*, *twdomanth*). Az *u* betű a magyar szövegrészben csak egyszer fordul elő, *u* hangértékben (*túdomanth*), a latin nyelvű címzésben többször is (*Judici*, *senatui*, *Ciuitatis*, *tirnauiensis*), mind *u*, mind *v* hangértékkel. Hasonló a helyzet az *s* esetében. Itt az egyenes szárú *s* és a szigma használata oszlik meg aszerint, hogy a szó elején, közepén vagy végén szerepel (lásd fentebb, 5. táblázat). A két példa között az a különbség, hogy amíg az *u-v-w* (ma) önálló betűk, addig a kétféle *s* csupán allográf. Kérdés az, hogy a korabeli író is így tekintett-e a különböző betűkre, vagy pedig az *u* és *v* ugyanolyan betűváltozatai voltak egymásnak, mint a két- vagy (ha szigmát is figyelembe vesszük) háromféle *s*. Az *i*/*í* jelölésére három betű szolgál: *y*, *J*, *i*. Leggyakoribb az *y* (az eredetiben két ponttal), amely szó elején, belsejében és végén egyaránt előfordul. A *J* kizárólag szó elején fordul elő¹³, az *i* pedig csak a latin nyelvű szövegrészben. A nyelvtani tudás legalsó szintjén a kiejtés szerinti írásmód a meghatározó, és a betűhasználat is teljesen esetleges. A hasonló (azonos funkciójú) betűket és az allográfokat felismerhető rendszer nélkül alkalmazzák.

Zala y Orsolya levele közelít ehhez: kissé úgy tűnik, mintha a levélíró (aki valószínűleg egy deák volt és a levél szerkezetéből, valamint a latin nyelvű zárásból ítélve ismerte a levélírási szokásokat, a levélformulákat), diktálásra írt, de talán nem tudott jól magyarul (esetleg német volt). Erre utal a jellegzetes magyar hangoknak (*ö*, *ü*, *cs*, *gy*, *ty stb.*) a rövid szöveghez képest igen sok változatot felmutató írásmódja, illetve az olyan – valószínűleg hallás után lejegyzett – alakok, mint az *ynkap* ('inkább'), *Tohaba* ('továbbá'), *hathat* ('hagyhat'), *zolgalachyaerth* ('szolgálatjáért'), *hassaczkat* ('házacskát'), *sayandekban* ('szándékban') stb. Nagyszombat nevében azonban sohasem írt *ty*-t, pedig így hallhatta, ám ebben az alakban a következetes *-bb* írásmódon kívül nincs semmi különös, érvényesül a hagyomány és/vagy a szóelemző írásmód elve. Kiejtési sajátosságot tükröz az egyes szám első személyű birtokos személyjelek, ill. a főnévi igenévi és tárgyas igei személyragok írásmódja. Néha *o*-val állnak: *kyrom*, *salassom*, *Akarom*, gyakrabban azonban *w*-vel: *Akarwm*, *panazolnwm*, *Bwdosnwm*, *foglalnwm*, *tharthatwm*, *akarathwm*,

¹³ A különböző átírásokban *I* vagy *J* betűként értelmezik. A Régi Magyar Levéltár 1. gyakorlatában végig *J*, mivel „alakja inkább ehhez hasonlít” (HEGEDŰS–PAPP 1991: XIV), a Régi Magyar Levéltár 2. gyakorlatában végig *I*, mivel „legtöbbször *i* hangot jelöl” (DARVAS é.n.: 16). Lásd azonban pl. Thurzó Elek levelét, ahol a levélíró megkülönbözteti az *I* és *J* betűt – az utóbbit középen áthúzza.

nomorganwm, kyrwm, Bysswm. A 'kérem' jelentésű *kyrom~kyrwm* pár kissé kilóg a sorból, de az *erthenem, wennem, kynergethem, kesthem, lethem* sorba sem illik. Különös vonása a levél helyesírásának egyes betűk szinte kövekezetes megkettőzése. Különösen az *s* betűre jellemző, hogy párban jelenik meg (*s, sz, z és zs* hangértékben egyaránt): *Kessenetemet, kelthessny, salassom, felssiges, hassaczkath, posswnba stb.* ráadásul a két *s* nem is egyforma, az egyik hosszú szárú, alapvonal alá nyúló, míg a másik a mai nyomtatott kisbetűre hasonlít (lásd 5. táblázat). De megkettőződik az *f*: *Cuffolwan*, a *b*: *nagysombbathba*, a *k*: *okkath*, a *t*: *Attyamfyaywal*, a *z*: *hazzath*, miközben nem igazán jellemző a levélíróra, hogy a mássalhangzók geminálódását jelölne (*Tügya, nehagyon, mynyayn*). Az íráskép a helyesíráshoz méltóan meglehetősen vegyes (a másik három levél egyenletes, rendezett írásképéhez képest mindenképpen). A bastarda *k* (lásd 4. táblázat), gótikus *G* és *R* (lásd 13. ábra 4. sor: *Gasdawal Ream*), humanista mintát követő *b* és *d* (lásd 1. és 2. táblázat) stb. egészen egyedivé (egyedien zavarossá) teszik ezt az írást.

T h u r z ó E l e k levelére, mely kivételesen sok humanista és viszonylag kevés gótikus jellegzetességet mutat, a kancelláriai helyesírás jellemző. Általában nem használ mellékjeleket, és meglehetősen következetességgel jelöli a hosszú mássalhangzókat. Összesen kétszer tesz vesszőt a *g*-re, ha *gy*-t jelöl vele (*eg, hog*), illetve egy alkalommal az *l*-re, amikor *ly*-t jelöl (*kyraſ*). Nemcsak a latin eredetű szavakban használ *c* betűt a *k* hang jelölésére (*sollicitat, condicioccal*), de gyakran a magyar szavakban is (*accoron, incab, dolgoc* stb.). Kiejtésváltozatot mutathat, hogy a mai köznyelvben *ö*-s szavak Thurzónál *e*-vel (*kezenetem, terek, tertent, keuetek, ewted*) vagy *i*-vel (*riuid*) szerepelnek. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy mindez csak helyesírási ingadozás, erre utalhatnak a *kewlt* és *zewmbe* alakok, illetve hogy pl. a fentebb említett *keuet kewvet* változatban is előfordul. Írásképét tekintve ez a legegységesebb a négy példa között, helyesírásának következetessége azonban nem egyedülálló, a sellyei levél hasonlóan szabálykövető.

A **s e l l y e i l e v é l** írásképét alapvetően a gótikus cursiva currens határozza meg, akárcsak Baráty Fábián levelének írásképét. Míg azonban Barátyé szinte mintaszerűen gótikus írás, addig a sellyei levél írása humanista vonásokat is mutat. Ilyen többek között a 3. táblázat 4. példájában látható *M* betű, vagy a 17. ábrán látható címezés, amely meglepő módon teljes egészében humanista kurzív írással íródott. Betűhasználatában – különösen, ami a kritikus *ö, ü, cs, gy, ty* stb. hangok jelölését illeti – a levélíró igen következetes. A határozott névelőt Dévai Bíró Mátyás ajánlása szerint a mássalhangzóval kezdődő szóval – a szókezdő mássalhangzót megkettőzve – egybeírja¹⁴, és a hosszú mássalhangzókat egyébként is meglehetősen következetességgel jelöli. A *ö* jelölésére használt betű, az *e* fölött karika (tkp. egy kis *o* betű) éppen a fordítottja az általánosabban elterjedt 'ö' betűnek (ami az *o* felett egy kis *e*, pl. Sylvesternél¹⁵ és Dévai Bírónál¹⁶). Nagybetűként az *o* az *E* mellé

¹⁴ „Micor ec két ighetske, az e3, ol' ighē | eleibe vettetic, ki confonanfrol kezdetic el, || accor azocotis ugan azon confonanfjal | kell irni, ki az vtannoc valo ighenec ele=| in vagon”. Orthographia Vngarica (RMKT 20), <http://mek.oszk.hu/02700/02712/02712.pdf>. [Letöltve: 2010.05.01]

¹⁵ In: <http://mek.oszk.hu/01800/01885/html/cd5m/kepek/nyelvtortenet/ny113pe96069.jpg>. [Letöltve: 2010.05.01]

kerül (pl. *Eoker*). Egyszer felbukkan egy farkas o is (*totte*), mely a Huszita Biblia óta jelölője az ő-nek (KOROMPAY 2003: 295, 581).

Barát Fábrián írása lendületes, olykor túlságosan is: a *v, u, w, n, m* betűket szinte megkülönböztethetlenné téve néha egyetlen vízszintes vonallal rajzolja meg. Egyféle (hacsekszerű) mellékjelet¹⁷ használ, amelyet kizárólag az *u* és *w* betűk fölé rajzol, ha *u, v* vagy *ü, ö* hangot jelöl. Az ékezetet csakis ezekben az esetekben használja, de a mondott hangokat ékezet nélküli *v*-féle betűkkel is jelöli. Annyiban mondható következetesnek, hogy *u* és *v* betűt nem használ *ö* értékben. Az *ö* jelölésénél viszont az *e* betű is előfordul (egyedül: *terwent, belele* vagy *ŵ*-vel: *eŵ*, ez kiejtési változatra éppúgy utalhat, mint helyesírási konvencióra (vagy elírásra). A sellyei levélhez hasonlóan Barátnál is felbukkan a farkas *e*, háromszor a *mathe* névben, *é* hangértékkel, egyszer *e* (*ë*) hangértékben (*Tetetę Jgazat*). A Máté név valamilyen alakja összesen nyolcszor szerepel a szövegben, ötször farkas *e* nélkül. Az *e* betűt eredetileg Európa-szerte az *æ ~ ae* kettős betű helyén használtak, ennek ejtése a magyarországi latinságban ma is *é* (a Máté név latin *Matthaeus* változatában pedig *ae* áll) – lásd még KOROMPAY 2003: 585; SZATHMÁRI 1968: 126).

9. Áttekintés. – A vizsgált levelek hangjelölését, megállapíthatjuk, hogy mindegyikre jellemző a küzdelem a nehezen leírható hangok jelölésével. Logikusnak látszik, hogy a humanista írásmód, már csak az általa hordozott tartalomnál fogva is – hiszen ezt az írást filológusok hozták divatba – szabályosabb helyesírást mutat, mint a „barbár” gótikus írás. A négy megvizsgált levél alapján ezt semmiképpen nem állapíthatjuk meg, még akkor sem, ha a „leghumanistább” Thurzó-levél lenne a legkövetkezetesebb helyesírású. Hiszen pl. a *gy* jelölését itt is négyféleképpen oldják meg, ami legalábbis bizonytalanságra utal. A dolgozat elején feltett kérdésre, tehát hogy van-e összefüggés az írástípus és a helyesírás között, most nem adható egyértelmű válasz. Ehhez, úgy látszik, nagyobb korpusz és időtáv szükséges, és be kell vonni egyéb helyesírási jellegzetességeket is, pl. a szövegtagolást. A doktori programomban erre teszek kísérletet.

A hivatkozott irodalom

- ABAFFY CSILLA szerk. 1988. Kriza-kódex. Hasonmás kiadás. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- BISCHOFF, BERNHARD 1990. Latin Palaeography. Antiquity & the Middle Ages. C.U.P. Cambridge. (Eredetileg Paläographie des römischen Altertums und des abendländischen Mittelalter. Berlin, 1979)
- DARVAS ANIKÓ szerk. é.n. Huszonöt levél a 16. századból. Hasonmás kiadás betűhű átirattal. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.

¹⁶ In: <http://mek.niif.hu/01800/01885/html/cd5m/kepek/nyelvtortenet/ny043ms80236.jpg>. [Letöltve: 2010.05.01]

¹⁷ A hacseknek nevezett ékezetet (melyet a cseh, szlovák, lett, litván stb. helyesírás ma is használ) Husz János vezette be a De Orthographia Bohemica (1412) című művében. In: http://en.wikipedia.org/wiki/Orthographia_bohemica. [Letöltve: 2010.05.01]

- DEROLEZ, ALBERT 2003. *The Paleography of Gothic Manuscript Books*. C.U.P. Cambridge.
- FITZ JÓZSEF 1959. A magyar könyv története 1711-ig. Budapest. In: <http://mek.oszk.hu/01600/01601>. [Letöltve: 2010.05.01]
- HAJNAL ISTVÁN 2008. Írásoktatás a középkori egyetemeken. Gondolat Könyvkiadó, Bp.
- HEGEDŰS ATTILA – PAPP LAJOS szerk. 1991: *Középkori leveleink 1541-ig*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- JAKÓ ZSIGMOND – RADU MANOLESCU 1986. *A latin írás története*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- KLANICZAY TIBOR 1985. Értelmiség egyetem nélküli országban. In: KLANICZAY TIBOR 1985. *Pallas magyar ivadéka*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 77-85.
- KÓDEXEK = Kódexek a középkori Magyarországon. OSZK Kiállítási katalógus. 1985. Budapest.
- KOROMPAY KLÁRA 1999. Néhány szempont a XVI. századi misszilis helyesírás-történeti vizsgálatához In: KUGLER NÓRA és LENGYEL KLÁRA szerk. *Ember és nyelv: tanulmánykötet Keszler Borbála tiszteletére*. Budapest, 198-204.
- KOROMPAY KLÁRA 2003. Helyesírás-történet. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Könyvkiadó, Budapest, 281-300; 579-595.
- KOROMPAY KLÁRA 2006. Helyesírás-történet, művelődéstörténet: két tudományág dialógusa, különös tekintettel a huszita helyesírásra. *Magyar Nyelv*, 204-209
- KRISTELLER, PAUL OSKAR 1979. *Szellemi áramlatok a reneszánszban*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- MADAS EDIT 2001. Műfaj – írástípus – anyanyelvűség (Előtanulmány a magyar nyelvemlékek paleográfiájához). In: SASFI CSABA szerk. *Írástörténet – szakszerűsödés. Velem, 1992. A Hajnal István Kör velemi konferenciája. szeptember 10–12. A Hajnal István kör és a Vas Megyei Levéltár kiadványa*. Szombathely.
- STEFFENS, FRANZ 1903. *Lateinische Paläographie*, Univ. Buchhandlung, Freiburg.
- SZABÓ ISTVÁN 1969. *A középkori magyar falu*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TÓTH ISTVÁN GYÖRGY 1996. Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. *Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok* 17. Budapest.
- ULLMAN, B.L. 1960. *The Origin and Development of Humanistic Script*. Roma.
- VARJAS BÉLA 1982. *Paleográfiai útmutató (kézirat)*. ELTE Könyvtártudományi Tanszék, Budapest.

GHERDÁN TAMÁS (gherdan@vezer.elte.hu)

Type of script and spelling in Hungarian letters from the 16th century

The main issue of this paper is to investigate whether there is any relationship between the type of script and the spelling of four unpublished letters from the 16th century. The letters originate from the archive of Nagyszombat, and were written between 1542 and 1550, addressed to the court of Nagyszombat. It is a conceded point of view that the spelling of letters not just merely show the variation typical of the era but reflect this variation much better than any other literary record. This is the century, the age of reformation, when literary education was divided in Hungary. Literacy was spreading and this together with the increasing number of literati loosened the discipline of the way of writing. The varieties of scripts mixed more intensively than before. However, at the same time a new standard of written language and a new orthography started to emerge. There were two types of scripts in use. However, these gothic and humanistic scripts in everyday use, especially in documentary hands, were mixing from the beginning. In the first part of the paper I outline the history of these scripts, their evolution and spread. In the second part of the paper I compare the face and use of some representative characters. In the third part I examine the spelling of the letters, especially the marking of most problematic sounds, e.g. ő, ü, cs, ty etc.

GHERDÁN, TAMÁS